

V zaledju soške fronte

Naslovnica razstavnega kataloga s portretom avstro-ogrskega vojaka na železniški postaji Sv. Lucija (Most na Soči).

V prostorih Sokolskega doma v Škofji Loki je bila med 5. in 29.1. 2016 na ogled razstava z naslovom *V zaledju soške fronte*, ki so jo pripravili Zgodovinski arhiv Ljubljana (nosilec projekta), Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Pokrajinski arhiv Koper, Gornjesavski muzej Jesenice ter Tolminski muzej in je bila posvečena stoti obletnici začetka soške fronte. Slovesno odprtje razstave je bilo 16. 7. 2015 v Kranjski Gori, v naslednjem letu in pol pa je gostovala v številnih slovenskih krajih, ki so se med 1. svetovno vojno znašli v neposredni bližini frontnih položajev ali tvorili njihovo zaledje. Razstava je nadaljevanje

odmevnega razstavnega projekta *Kuge, lakote in vojske – reši nas o gospod!*, ki ga je Zgodovinski arhiv Ljubljana pripravil leta 2014 in z njim predstavil prvo leto velike vojne na Kranjskem.

Prelomnico med prvo in drugo razstavo predstavlja odprtje soške fronte, ki velja za največji vojaški spopad na slovenskih tleh, v katerem so se na bojiščih ob smaragdni reki bojevali in umirali tisoči vojakov različnih narodnosti. Na nasprotni strani sta si stali vojski Kraljevine Italije, ki ni skrivala ambicij po slovenskem etničnem ozemlju, in avstro-ogrskega cesarstva, ki so ga že dalj časa pretresali in slabili hudi notranji problemi in zato na vojno ni bilo pripravljeno. Soška fronta je krvavela v 12 soških bitkah, ki so se zvrstile od konca maja 1915 do konca oktobra 1917, in so odločilno zaznamovale tudi celotno življenje in dogajanje v zaledju, ki je bilo predmet tokratne razstave. Njeni snovalci so se odločili, da ne bodo pogledali v strelske jarke, kaverne, vojaške utrdbe in na bojne poljane, ampak bodo njihove pozornosti deležni ljudje in kraji v zaledju. Ti so se prvo leto z vojno

srečevali le posredno, saj so se vojaki bojevali daleč stran, v Galiciji in na Balkanu, z vstopom Italije v vojno in odprtjem fronte ob Soči pa so se spopadi prenesli na slovenska tla in korenito spremenili življenje tukajšnjega prebivalstva. Razstava želi opozoriti na velik pomen zaledja za vojaške akcije na frontni črti ter na visoko ceno, ki jo je ob tem plačevalo civilno prebivalstvo. Nenehna prisotnost vojakov, ranjencev in beguncev, obvezne oddaje in vsesplošno pomanjkanje so botrovali dejstvu, da je iz vojne izšlo povsem izčrpano in obubožano.

Razstava je sestavljena iz več vsebinsko raznolikih sklopov, ki prehajajo drug v drugega, skupaj pa tvorijo zaključeno celoto. Pri izboru dokumentov so avtorji izbrali takšne, ki širši javnosti do sedaj niso bili poznani, skoznje pa se zrcali pestra in raznolika vojna problematika. V prvem delu razstave je predstavljen potek soške fronte, ki se je na 90 km dolgem pasu, od Bovške kotline do izliva reke Timave v Jadransko morje, globoko zajedla v slovensko etnično ozemlje in ga razdelila na dva dela: območje pod italijansko zasedbo na desnem bregu Soče in območje na levem bregu, ki je ostalo v okviru Avstro-Ogrske in so ga njeni vojaki krčevito branili. Italijani so na zasedenem ozemlju takoj uvedli svojo upravo, italijanski jezik in več kot 10 000 tamkajšnjih domačinov pregnali v begunska taborišča po vsej Italiji. Le redkim je še pravi čas uspelo pobegniti na avstrijsko stran, kjer je bilo celotno dogajanje podrejeno materialni oskrbi frontnih položajev, iz izpraznjenih primorskih vasi pa so sprejemali ranjence, begunce in ujetnike. Predvsem bohinjski in tolminski konec sta bila neposredno vključena v izgradnjo infrastrukture za vojaške potrebe. Zgrajena je bila vrsta krajših železniških prog, kot sta npr. idrijski Feldbahn in konjska železnica od Bohinjske Bistrice do Ukanca. Prav tako je bilo treba na novo zgraditi večino oskrbovalnih poti v visokogorje. Posebej je predstavljena gradnja ceste čez Vršič, ceste iz Tolmina na planino Polog in utrjevanje mostov v Selški in Poljanski dolini. Kjer se streliva, vode in živeža ni dalo prepeljati po železnici ali cesti, so gradili tovarne žičnice. Razvejan sistem železnic, cest in žičnic, zgrajenih za potrebe soške fronte, je izrisan na posebnem zemljevidu, ki dopolnjuje razstavne panoje.

Potrebam vojske je bilo prilagojeno tudi celotno gospodarstvo. Industrijski obrati na Jesenicah, v Ljubljani, Idriji, Škofji Loki in drugod so se preusmerili v proizvodnjo orožja, streliva, obleke, obutve idr., surovine zanje so zaradi pomanjkanja vedno pogostejše pridobivali z različnimi nabiralnimi akcijami – med drugim so zbirali celo kosti, ki so jih uporabljali za izdelavo mila. Ker je domače moške delovne sile primanjkovalo, so za dela v vojaških delavnicah, na poljih in pri gradnji infrastrukture zaposlovali italijanske in ruske ujetnike. Ravnanje z njimi je bilo natančno določeno, vsako sporazumevanje z njimi ali celo pomoč pri begu pa strogo prepovedana in kaznovana. Kako neusmiljena je bila ta vojna, kaže primer dveh ruskih ujetnikov iz Škofje Loke, ki so ju julija 1916 med prebegom k Italijanom prijeli pri Sv. Luciji (Most na Soči). Pripeljali so ju nazaj v Škofjo Loko in ju v poduk ostalim ujetnikom obsodili na smrt s streljanjem.

Strah in trepet je predstavljalo tudi naglo vojaško sodišče v Ljubljani, ki je med junijem 1915 in julijem 1917 na smrt obsodilo vsaj 23 oseb, obtoženih dezerterstva, veleizdaje, žaljenja cesarja in države ter raznih hudodelstev. Usmrčitve s streljanjem so izvajali na Suhem bajerju pod Golovcem (Ljubljana), arhivski zapisi in fotografije o tem pa so bili na razstavi prvič predstavljeni javnosti. Smrt so sejala tudi italijanska vojaška letala, ki so večkrat odvrгла peklenski tovor nad Ljubljano, Idrijo, Koroško Belo in drugimi industrijskimi kraji ter za seboj puščala človeške žrtve in veliko materialno razdejanje.

Prav tako nevarni so bili snežni plazovi oziroma bela smrt, kakor so jim rekli, ki so potihoma prežali nad vojaki in ujetniki, se v nekem trenutku sprožili in jih za vedno pokopali pod seboj. Že prvo zimo so na območju od Rombona do Bogatina zahtevali življenja več kot 100 avstro-ogrskih vojakov, marca 1916 pa prav toliko ruskih ujetnikov, ki so gradili cesto čez Vršič.

Vojaški spopadi v Posočju in na Krasu so na begunsko pot pognali tisoče Primorcev, ki so novo zatočišče našli pri sorodnikih in prijateljih na Kranjskem, Štajerskem ter Koroškem in v begunskih taboriščih znotraj današnje Avstrije in Češke. Med njimi je bilo tudi taborišče v Steinklammu pri St. Pöltnu v Spodnji Avstriji, kjer so bivali predvsem begunci s Krasa in iz spodnje Vipavske doline. Bilo je dobro organizirano in je beguncem omogočalo kolikor toliko normalno življenje. Med drugim so imeli svojo šolo, cerkev, bolnišnico, trgovine in obrtne delavnice, a so si vseeno želeli čim prej domov. Ta želja je bila še močnejša leta 1917, ko je v celi monarhiji zavladalo veliko pomanjkanje, ki je lakoto, bolezni in umrljivost zaneslo tudi mednje.

Ranjeni avstro-ogrski vojaki v bolnišnici na škofjeloškem gradu. Nad vsako posteljo visi tablica s podatki o ranjencu in njegovi poškodbi. (vir: arhiv Uršulinskega samostana v Škofji Loki)

Posebno usodo so delili številni ranjenci, ki so za bolnišničnimi zidovi vsaj za nekaj časa našli težko pričakovani mir in si pozdravili rane, ki so jih povzročile sovražnikove krogle in granate. V večjih mestih v zaledju skoraj ni bilo šole, samostana, dvorane ali tovarne, ki je ne bi v celoti ali vsaj delno spremenili v vojaško bolnišnico. V Škofji Loki so delovale na škofjeloškem gradu, v Krennerjevi tovarni (kasneje Šešir) in v hiši (nekdanji gostilni) nasproti današnje tovarne v Vincarjih. Slednja je bila le za bolnike z nalezljivimi boleznimi, ki so jih zdravili ločeno od ostalih ranjencev.

Razstava se dotakne še nekaterih drugih perečih problemov, ki sta jih med vojaki sprožala stres ter nenehna izpostavljenost smrti in so ju, ko so prišli na počitek v zaledje, »zdravili« z alkoholom in/ali v družbi domačih deklet. Oblast je skušala prekomerno pijančevanje zatreti z omejitvami in prepovedmi, vendar so šele stroge kazni prinesle želeni učinek. Težje je bilo nadzorovati ilegalno prostitucijo, ki je močno porasla in povzročila širjenje spolnih bolezni ter povečano število nezakonskih otrok.

Sprehod skozi zaledje soške fronte zaključujejo dokumenti in fotografije o opustošenju, ki je ostalo za vojaki po preboju pri Kobaridu, jeseni 1917. Takrat se je fronta premaknila globoko v Padsko nižino, ljudje ob Soči pa so po dveh letih in pol neprestanih obstreljevanj lahko zaživel v miru in začeli obnavljati razrušene domove in opustošena polja.

Razstavo na 21 panojih je pripravilo devet avtorjev iz štirih sodelujočih institucij, ki so napisali tudi besedila za vsebinsko bogat in zelo lepo oblikovan razstavni katalog ter zgibanko. Ta je na voljo v slovenskem, angleškem, nemškem, italijanskem in ruskem jeziku. Celostno podobo razstave in kataloga je še posebej zaznamovala fotografija vojaka s konjema, ki je bila posneta na železniški postaji Sv. Lucija (Most na Soči), v ozadju pa se vidi pretovarjanje žita in sladkorja iz aprovizacijskih zalog. Ločane je ta posnetek mesec dni s plakata v Starem Dvoru vabil k ogledu razstave. Danes vemo, da je na posnetku po vsej verjetnosti Janez Košir (1894–1952), kolar iz Malih Lašč na Dolenjskem. Vodja celotnega projekta ter urednica razstave in kataloga je bila Judita Šega, oblikovala ju je Barbara Bogataj Kokalj. Razstava je bila v Škofji Loki deležna velike pozornosti. Ogledalo si jo je okoli 2 500 obiskovalcev, med njimi tri šolske skupine iz Osnovne šole Ivana Groharja. Marca 2017 je bila na ogled tudi v Galeriji Muzeja Železniki. Za tiste, ki si jo želijo ogledati doma, pa je v virtualni obliki dostopna na portalu: Zgodovina Slovenije Sistory <http://www.sistory.si/11686/31104>.

Javno vodstvo po razstavi za učence OŠ Ivana Groharja Škofja Loka.